

CII 475
BP/30 1000

WPROWADZENIE DO „ZALECEŃ”
KOMISJI PODRĘCZNIKOWEJ PRL — RFN

Zgodnie z uchwałą wspólnej Komisji Podręcznikowej PRL—RFN, działającej pod auspicjami Komitetów Narodowych UNESCO z obydwu krajów, publikujemy w językach polskim i niemieckim tekst „Zaleceń” z historii i geografii, adresowanych przede wszystkim do autorów i wydawców podręczników szkolnych, ale także do nauczycieli, działaczy oświatowych i uczniów. W miarę jak zapoczątkowane w 1972 r. prace nad przygotowaniem „Zaleceń” posuwały się naprzód, propozycje Komisji Podręcznikowej były zarówno w Polsce, jak i w RFN permanentnie podawane do wiadomości opinii publicznej, chodziło bowiem o to, aby jeszcze w trakcie trwania dyskusji nad ostatecznym ich kształtem, mogły one być wykorzystane przez autorów podręczników i pedagogów. Tekst niniejszy różni się pod względem redakcyjnym i częściowo także pod względem merytorycznym od cząstkowych zaleceń wcześniej publikowanych. Stanowi on zaaprobowany w 1976 r. i przez obydwie strony ostatecznie uzgodniony dokument, w stosunku do którego wcześniejsze wydania zaleceń należy od tej chwili uznać za nieważne*.

Autorzy „Zaleceń” — polscy i zachodniemieccy historycy, politolodzy i geografowie — nie uważają swego dzieła za w pełni doskonałe i wyczerpujące opracowanie historii stosunków polsko-niemieckich (od 1949 r. — stosunków między PRL a RFN). W formie tezewej przedstawiają oni w oparciu o najnowsze wyniki badań naukowych wspólny punkt widzenia na węzłowe problemy tysiącletnich dziejów sąsiedztwa polsko-niemieckiego z myślą o tym, aby z procesu dydaktycznego usunąć wszelkiego rodzaju nieścisłości, zafalszowania i stereotypy, które utrudniały lub zgoła uniemożliwiały wzajemne poznanie się i tym samym zbliżenie obydwu wielkich narodów europejskich. To poznawczo trudne i zarazem wysoce humanitarne zadanie udało się — jak miemam — w stosunkowo krótkim czasie wykonać, co jednak nie oznacza, iżby „Zalecenia” w zakresie historii i geografii nie zawierały żadnych luk faktograficznych i interpretacyjnych, wymagających w nawiązaniu do nowych odkryć i ustaleń naukowych, uzupełniania i rozwinięcia zarówno w podręcznikach szkolnych i w materiałach pomocniczych, jak i w trakcie nauczania. „Zalecenia” należy traktować jako zbiór powszechnie obowiązujących zasad, których respektowanie w procesie dydaktyczno-wychowawczym jest ko-

* Wyjątek stanowi tekst „Zaleceń” opublikowany w „Kwartalniku Historycznym” nr 1/1977.

Rzeczypospolitej Ludowej, corocznych konferencji naukowych. Zajmą się one tymi problemami, których dokładne zbadanie niezbędne jest dla pogłębienia zaleceń zarówno z naukowego, jak i z dydaktycznego punktu widzenia. Należy też podjąć starania zmierzające do usunięcia z podręczników często występujących błędnych wyobrażeń i skorygowania mylących terminów.

Wspólna Komisja przekonana jest, iż władze administracji szkolnej dolożą wszelkich starań, aby permanentnie podawane do wiadomości publicznej zalecenia zostały możliwie jak najszybciej wprowadzone do podręczników szkolnych oraz były realizowane w trakcie procesu nauczania i wychowania w szkole. Jedynie udział i pełne zaangażowanie władz oświatowych może zapewnić pracom wspólnej Komisji UNESCO trwałe, oczekiwane rezultaty.

Przekazując do rąk zainteresowanych wydawców, autorów podręczników szkolnych i działaczy oświatowych całość zaleceń, Komisja Podręcznikowa pragnie wyrazić serdeczne podziękowanie licznym placówkom naukowym, związkom i stowarzyszeniom zawodowym, organizacjom młodzieżowym, działaczom politycznym i dziennikarzom w obydwu krajach, którzy od początku aktywnie wspierali i popularyzowali jej działalność.

Dzięki ich staraniom odbyło się w latach 1972 - 1976 w PRL i RFN kilkadziesiąt konferencji naukowych i pedagogicznych, seminariów i sympozjów dotyczących rewizji podręczników szkolnych.

Na temat pracy Komisji ukazało się kilkaset opracowań, informacji i komentarzy w czasopismach naukowych, w tygodnikach, w prasie codziennej, w radio i telewizji obydwu krajów. Wprawdzie nie brakowało także głosów sceptycznych lub zgoła niechętnych, ale nie były one w stanie zmienić ogólnej atmosfery życzliwości, z jaką opinia publiczna odniosła się do inicjatywy Komitetów Narodowych UNESCO w PRL i w RFN.

Wspólna Komisja wita z zadowoleniem pierwsze pozytywne rezultaty swojej pracy wyrażające się w uzupełnieniach i poprawkach wprowadzonych już do części podręczników szkolnych obu krajów.

Członkowie Komisji wyrażają nadzieję, iż dzięki staraniom władz oświatowych i poparciu opinii publicznej, opracowane przez nią zalecenia zostaną w możliwie najkrótszym czasie wdrożone do procesu nauczania.

Komisja jest w pełni świadoma faktu, iż jej praca posiada doniosłe znaczenie nie tylko dla praktyki dydaktycznej, lecz również dla dalszego rozwoju pokojowego współżycia pomiędzy obydwoma krajami.

ZALECENIA

I. HISTORIA

1. Słowianie i Germanie w starożytności i wczesnym średniowieczu

Na temat powstania wielkich indoeuropejskich grup językowo-etnicznych, m.in. germańskiej i słowiańskiej, ich praojczyzny i wędrówek w starożytności, rozprze-strzenia się szczepów wschodniogermańskich istnieje wiele różnych hipotez i jako takie należy je przedstawiać w podręcznikach.

Faktem jest, że szczepy wschodniogermańskie nie były przodkami szczepów niemieckich. Europejski krąg kulturowy średniowiecza jest wynikiem syntezy kultury śródziemnomorsko-chrześcijańskiej, germańskiej i słowiańskiej.

2. Powstanie państw europejskich w średniowieczu

Na przełomie wczesnego i pełnego średniowiecza powstały państwa europejskie jako wynik rozpadu imperium późnokarolńskiego i różnorodnych procesów integracyjnych na innych obszarach Europy.

W tym czasie ukształtowały się organizmy państwowe we Francji, Anglii, Niemczech, krajach skandynawskich, Polsce, Czechach, na Węgrzech, w krajach południowosłowiańskich i na Rusi Kijowskiej. Pojawiły się wówczas pewne wspólne cechy w strukturach ustrojowych, m.in. system wzajemnych osobistych zależności z dynastią na szczycie oraz organizacja kościelna jako element organizacji państwowej.

3. Cesarstwo i stosunki polsko-niemieckie w pełnym średniowieczu

W strukturze imperium zawarta była koncepcja nadrzędności cesarza. Jako *primus inter pares* uchodził on tak w Bizancjum, jak i na zachodzie Europy za głowę symbolicznie pojmowanej rodziny królów.

Od połowy XI w. zaczęły kształtować się nowe poglądy na stosunki między-państwowe. Doprowadziło to do powstania w XII w. koncepcji suwerenności państwowej.

Teoria lennych form stosunków międzypaństwowych winna stać się przedmiotem dalszych dyskusji. Hołdy lenne książąt polskich składane cesarzom nie oznaczały w każdym razie włączenia Polski, jak też dzielnicowych księstw polskich w obręb cesarstwa niemieckiego; wyrażały one jedynie uznanie prerogatyw cesarza.

4. Śląsk i Pomorze we wczesnych dziejach Polski (X - XIII w.)

W przedstawianiu dziejów Śląska i Pomorza w X - XIII w. występują różnice w interpretacji podstawowych faktów przez historiografię polską i niemiecką. U podstaw tego leżą dwie przesłanki: historiografia niemiecka szczególnie uwypuklała więzki tych ziem z królestwem niemieckim bądź cesarstwem rzymskim oraz eksponowała procesy germanizacyjne na tych ziemiach. Historiografia polska natomiast uwydatniała więzki Śląska i Pomorza z polskim państwem piastowskim oraz przetrwanie gdzieś, w różnym nasileniu, aż do czasów współczesnych — etnicznego i kulturowego składnika słowiańskiego.

Historiografia niemiecka rozpatrywała prawnopolityczne zjawiska odnoszące się do Śląska i Pomorza przede wszystkim z punktu widzenia zachodniego prawa lennego. Historiografia polska natomiast przedstawiała te zjawiska w kategoriach państwa patrymonialnego i uważała ziemie polskie za własność dynastii piastowskiej, przy czym związek lenny traktowała jako drugorzędny. Te różne interpretacje da-

wniejszej niemieckiej czy też współczesnej zachodnioniemieckiej i polskiej historiografii znalazły swoje odbicie w rozbieżnym przedstawieniu historii Śląska i Pomorza w podręcznikach.

W dawnych niemieckich i obecnych zachodnioniemieckich podręcznikach występuje często pogląd, że Śląsk już w 1163 r., odłączył się od wspólnoty politycznej z Polską na skutek uznania zależności lennej od cesarstwa. Potem nastąpić miała szybka germanizacja Śląska i miejscowej linii dynastii piastowskiej. W podręcznikach polskich natomiast podkreśla się polityczny i kościelny związek Śląska z państwem patrymonialnym Piastów w średniowieczu. Odłączenie Śląska od wspólnoty politycznej z Polską przypada na lata 1325 - 1348, a to w związku z przejściem śląskich księstw dzielnicowych pod zwierzchnictwo królów czeskich.

W podręcznikach zachodnioniemieckich na ogół nie wspomina się o włączeniu Pomorza Zachodniego i Gdańskiego w obręb polskiego państwa patrymonialnego. Podkreśla się natomiast wczesną zależność lenną Pomorza od cesarstwa, a później od Brandenburgii. W podręcznikach polskich uważa się hołd księcia pomorskiego Bogusława I, złożony cesarzowi Fryderykowi Barbarossie (1181), jedynie za epizod. Wskazuje się na zależność Pomorza od Danii (1184) i dopiero zależność od Brandenburgii (1231) uważa się za przejście tych ziem pod pośrednie zwierzchnictwo Rzeszy. Podkreśla się również dalsze istnienie wielu instytucji słowiańskich na tych ziemiach, które księstwom pomorskim nadawały specyficzne cechy w porównaniu z innymi terytoriami Rzeszy.

Przedstawione wyżej interpretacje winny stać się w najbliższej przyszłości przedmiotem dalszych dyskusji naukowych.

5. Niemiecka kolonizacja w Europie środkowowschodniej doby średniowiecza

Niemiecka kolonizacja w Europie środkowowschodniej winna być rozpatrywana jako proces demograficzny, gospodarczy i społeczny. Zaawansowanie przemian gospodarczych i społecznych w północnych Włoszech, Prowansji i krajach nadreńskich na przełomie I i II tysiąclecia uczyniło z nich ośrodki promieniowania nowych sposobów produkcji i wymiany oraz nowych form prawnych na wsi i w miastach. Wszystkie ludy europejskie, w tym słowiańskie i germańskie, samodzielnie stworzyły podstawy umożliwiające im recepcję tych nowych form kulturowych. Wszędzie były one czynnikiem przyspieszającym wzrost gospodarki i rozkwit kultury średniowiecznej. W tym stanie rzeczy przyznawane w ich następstwie przez książąt i możnowładców na ziemiach zachodniosłowiańskich prawa i wolności przyciągały nowych osadników z obszarów dawnego imperium karolińskiego. Osadnicy ci odegrali pozytywną rolę w przemianach gospodarczo-społecznych krajów zachodniosłowiańskich w XII - XIV w. Ich liczebności oraz zakresu ich udziału w tych przeobrażeniach nie można w pełni ustalić. Przewaga Niemców wśród przybyszów spowodowała powstanie terminu „prawo niemieckie” na określenie ich praw i obowiązków. Od drugiej ćwierci XIII w. prawo to przyznano także miejscowym osadnikom. W konsekwencji rozpowszechnienie prawa niemieckiego było niepomiarne większe niż udział Niemców w przemianach gospodarczo-społecznych w Polsce w XIII i XIV w.

Ostateczne wykształcenie się nowych plemion niemieckich na wschód od Łaby nastąpiło dopiero w kilka wieków po niemieckim osadnictwie doby średniowiecza.

6. Polska i Zakon Krzyżacki

W podręcznikach polskich uwypuklana jest przede wszystkim świecko-państwowa i militarno-ekspansywna rola Zakonu, w zachodnioniemieckich zaś — jego rola cywilizacyjna i zadania misyjne.

Ten stan rzeczy odzwierciedla w sposób istotny różnicę w ocenie Zakonu, zarówno całości jego dziejów, jak i poszczególnych ich fragmentów. Te kontrowersyjne oceny należy uwzględniać, rozpatrując następujące podstawowe zagadnienia z historii Zakonu

— w XIII w.:

1) proces zajmowania kraju (podstawy prawne, zdobycie Prus, zabór Pomorza Gdańskiego);

2) państwo zakonne (planowane przez Zakon przejęcie władztwa terytorialnego, umowa dzierżogńska, zadania misyjne);

— w XIV w.:

3) stosunek do Polski (Pomorze Gdańskie 1269 - 1343);

4) stosunek do Litwy;

5) państwo wielkiego mistrza (kraj i rządy);

— w XV w.:

6) stosunek do państwa polsko-litewskiego (bitwa pod Grunwaldem/Tannenbergiem; I pokój toruński — wojna trzynastoletnia; II pokój toruński — rozpad państwa wielkiego mistrza — miasta i opozycja szlachecka);

7) po roku 1466 Prusy Królewskie oraz pozostałe państwo zakonne;

8) rok 1525 — sekularyzacja i zależność lenna.

Wyżej wymieniony kompleks zagadnień winien stać się przedmiotem dalszych wnikliwych dyskusji. Pewien postęp w tym zakresie osiągnięto już dzięki konferencji toruńskiej z września 1974 r.

7. Polsko-niemieckie stosunki kulturalne i wyznaniowe w dobie Odrodzenia i Baroku

W podręcznikach szkolnych należy mocniej niż dotychczas uwzględniać, w partiach omawiających rozwój europejskiego życia umysłowego, rozwój i samodzielne osiągnięcia kultury polskiej w epokach Renesansu i Oświecenia. Należałoby tu na przykład wspomnieć o znaczeniu Kopernika jako obywatela Rzeczypospolitej Polskiej i uczonego na miarę europejską.

Reformacja, która w połowie XVI w. rozwinęła się w Polsce, w swej luteranckiej odmianie przyszła z Niemiec. Zdobyła ona zwolenników przede wszystkim wśród mieszczan Wielkopolski i Prus Królewskich. Pod panowaniem królów polskich miasta tych ziem cieszyły się znaczną autonomią w zakresie samorządu miejskiego i korzystały z szeregu przywilejów handlowych umożliwiających im rozwój gospodarczy. W połowie XVI w. Zygmunt II August przyznał wielkim miastom Prus Królewskich swobodę wyznania, co umożliwiło luteranom wybudowanie zarówno własnych kościołów, jak też szkół i drukarni.

W podręcznikach szkolnych należy uwzględnić zarówno panującą w Królestwie Polskim tolerancję narodowościową i religijną, jak również szczególny charakter polskiej reformacji, której bodźce intelektualne i motywacje polityczne jako czynniki ogólnej odnowy życia nie mogą być przemilczane. Dawną interpretację, w świetle której jakoby miało miejsce tylko jednostronne — idące z zachodu na wschód — oddziaływanie kulturalne, należy zastąpić tezą o wzajemnej współzależności kulturowej, uznawaną obecnie przez historiografię obu krajów.

Tolerancja religijna doprowadziła do kulturalnego rozkwitu Prus Królewskich w XVI i w pierwszej połowie XVII w. W tym czasie działało tam wielu znakomitych artystów, pisarzy i uczonych, którzy tworzyli swe dzieła w języku polskim, niemieckim i łacińskim. Szczególnym uznaniem zarówno w Polsce, jak i za granicą cieszyły się gimnazja toruńskie i gdańskie. W XVII w. znaczny rozgłos zyskały w Niemczech koncepcje tolerancji religijnej, zawarte w dziełach braci polskich (socynian).

W XVI i XVII w. napływali do Polski z Niemiec, z opanowanego przez Habsburgów Śląska oraz z Niderlandów mieszczenie i chłopci, prześladowani tam ze względów religijnych (przede wszystkim luteranie, w mniejszej liczbie menonici i antytrynitarze). Doszli oni w miastach Wielkopolski i Prus Królewskich do znacznego dobrobytu i przyczynili się do gospodarczego i kulturalnego ich rozwoju.

Wszechstronny rozkwit tych ziem został zahamowany przez najazdy Szwedów i Brandenburczyków, którzy w połowie XVII w. spustoszyli Polskę. Ostateczne zwycięstwo kontrreformacji w Rzeczypospolitej szlacheckiej spowodowało przesiedlanie się protestantów z Wielkopolski i Małopolski do Gdańska, Elbląga, Torunia oraz innych miast Prus Królewskich. Zachowały one wobec Rzeczypospolitej pełną lojalność, ponieważ przynależały im niegdyś wolność wyznania oraz samorząd miejski były nadal przestrzegane.

8. Państwo polskie w epoce Oświecenia

Kultura polityczna Rzeczypospolitej szlacheckiej wywierała wpływ na politykę stanów w Prusach, Kurlandii oraz Inflantach, co wyraziło się w oporze stawianym tam władzy absolutnej. Z drugiej zaś strony problem wzmocnienia władzy królewskiej odgrywał ważną rolę, zwłaszcza za panowania Augusta Mocnego. Jednak szanse urzeczywistnienia tych koncepcji malały, w miarę jak potężni sąsiedzi (1717 - 1721) zaczęli otwarcie mieszać się do spraw polskich i umacniać coraz bardziej swój sojusz (1735).

Rozbiory przypadły na okres, gdy w Polsce — zwłaszcza od objęcia rządów przez Stanisława Augusta Poniatowskiego — zaczęły zachodzić pozytywne przemiany w dziedzinie ustroju państwowego, gospodarki, kultury i stosunków społecznych. Wśród reform państwowych na szczególną uwagę zasługują reformy sejmu z 1764 r. oraz reformy Sejmu Wielkiego 1788 - 1792, a przede wszystkim Konstytucja 3 Maja 1791 r., bowiem przekształciły one strukturę polityczną Rzeczypospolitej szlacheckiej w dobrze zorganizowaną monarchię konstytucyjną. Należy podkreślić, że Polska okresu Oświecenia była jednym z najaktywniejszych ognisk kultury europejskiej, a zrealizowane w Polsce reformy w dziedzinie szkolnictwa (Szkoła Rycerska 1765, Komisja Edukacji Narodowej 1773) były osiągnięciami o charakterze pionierskim.

Według najnowszych badań historiografii obu krajów, wielką rolę w tym procesie przemian odegrał Stanisław August Poniatowski, który był królem o wyraźnie zarysowanej indywidualności politycznej. Zduszone przez rosyjsko-prusko-austriacką politykę przemocy reformy w Polsce oddziaływały jednak jako wielkie osiągnięcie polityczne polskiego Oświecenia na myśl polityczną i próby reform liberalnych zarówno w Niemczech, jak i w całej Europie.

9. Prusy i rozbiory Polski

Konsekwentne dążenie Hohenzollernów brandenburskich doprowadziło do tego iż Prusy, pozostając lennem Korony Polskiej, przeszły (1618) w ich ręce. W 1657 r. Hohenzollernowie w księstwie pruskim uzyskali suwerenność, a w roku 1701 elektor, Fryderyk III koronował się — jako Fryderyk I — na króla „w Prusiech”. Równoległe do tego czyniono starania o połączenie terytorialne Brandenburgii z księstwem pruskim. Doszło do tego za Fryderyka II, który wykorzystał pomyślną dla siebie sytuację polityczną w Europie i przyczynił się do pierwszego rozbioru Polski (1772). Układ rozbiorczy miał dla Prus zasadnicze znaczenie polityczne, a ich udział w następnych rozbiorach Polski był konsekwencją świadomej swych celów polityki mocarstwowej Hohenzollernów.

Przy rozpatrywaniu rozbiórów Polski należy wziąć pod uwagę — obok wysuwających się na czoło motywów politycznych — także czynniki społeczno-gospodarcze i koncepcje strategiczne mocarstw rozbiorowych.

10. Walka narodu polskiego o wolność i niepodległość

Po utracie własnego państwa naród polski nie pogodził się z rozbiorami w żadnym z trzech zaborów, co więcej, podjął on walkę o wolność i niepodległość.

Walka ta, zapoczątkowana insurekcją kościuszkowską (1794), kontynuowana była w formacjach wojskowych u boku napoleońskiej Francji (Legiony Polskie). Pieśń Legionów „Jeszcze Polska nie zginęła” urosła do rangi polskiego hymnu narodowego. W wyniku udziału Legionów Polskich w kampaniach Napoleona utworzone zostało w 1807 r. Księstwo Warszawskie — załazek państwa polskiego. Księstwo Warszawskie, wchodzące w skład systemu państw Napoleona, przez unię personalną z Księstwem Saksonii było *de facto* członkiem Związku Reńskiego.

Kongres Wiedeński nie rozwiązał kwestii polskiej zgodnie z pragnieniami narodu polskiego. Zamiast przywrócenia niepodległej Polski utworzono z większej części Księstwa Warszawskiego Królestwo Polskie z carem rosyjskim jako królem polskim. Z Krakowa uczyniono „wolne miasto” pod opieką trzech państw zaborczych; część zachodnia Księstwa Warszawskiego, jako Wielkie Księstwo Poznańskie została połączona z koroną pruską.

Kolejną fazę walki narodu polskiego stanowiło powstanie cywilnych i wojskowych organizacji konspiracyjnych utworzonych w wielu krajach europejskich, w tym także na terytorium Związku Niemieckiego. Ich celem było obalenie zaistniałego po Kongresie Wiedeńskim reakcyjnego systemu politycznego.

Powstanie w Królestwie Polskim (listopad 1830 — październik 1831) wybuchło dlatego, że carat nie przestrzegał nadanej w 1815 r. konstytucji i zamierzał wykorzystać armię polską przeciwko ruchom rewolucyjnym w Europie (Belgia). Powstanie listopadowe było jednym z czynników, który umożliwił zwycięstwo rewolucji Lipcowej we Francji. Jego upadek przesądził o faktycznej likwidacji Królestwa Polskiego.

Powstanie krakowskie w 1846 r. i wrzenie rewolucyjne w Poznaniu były zwiastunami europejskiej Wiosny Ludów. Dwa lata później wybuchły rewolucje w Wielkim Księstwie Poznańskim, w Krakowie i Galicji. Militarne zdławienie tych ruchów pogorszyło zarówno położenie narodu polskiego jak i sytuację sił liberalnych w Europie. Opór wobec polityki rusyfikacyjnej caratu doprowadził do kolejnego powstania narodowego — Powstania Styczniowego w 1863 r. Przygotowało je społeczeństwo Królestwa Polskiego i pozostałych zaborów wraz z ośrodkami emigracji polskiej. Upadek powstania spowodował nasilenie terroru i ucisku (aresztowania, deportacje na Syberię, konfiskaty, wzmożona polityka rusyfikacyjna). W konsekwencji jednak zbrojny opór przyniósł na dłuższą metę pozytywne zmiany ekonomiczne i społeczne.

11. Wpływ polskiej walki narodowowyzwoleńczej na Niemcy

Sprawa polska posiadała nie tylko narodowe, lecz także międzynarodowe znaczenie. Liberalno-wolnościowe siły polskie czynnie uczestniczyły w walce innych narodów o nowe sprawiedliwe stosunki społeczne i polityczne.

Dążenia te przejawiały się szczególnie dobitnie we współdziałaniu ruchów liberalnych i demokratycznych Polski i Niemiec. Pierwsze tego symptomy wystąpiły w latach dwudziestych XIX w. przede wszystkim wśród młodzieży akademickiej. Wtedy właśnie zostały nawiązane kontakty między ugrupowaniami studenckimi

Warszawy, Krakowa i Wilna — z jednej strony, a Burschenschaftami w Berlinie, Wrocławiu, Królewcu, Heidelbergu i Marburgu, z drugiej strony. W Berlinie i Wrocławiu istniały nawet wspólne niemiecko-polskie związki akademickie.

W 1830 r. przedstawiciele młodego pokolenia Niemiec otwarcie dawali wyraz swym sympatiom dla walczącego narodu polskiego. Nie tylko organizowali zebrania solidarnościowe, ale wielu z nich jako lekarze i sanitariusze brało bezpośredni udział w powstaniu. Powstańców, których droga na emigrację prowadziła przez Niemcy, spotkało tam serdeczne przyjęcie ze strony społeczeństwa. W wielu miastach powstały Towarzystwa Przyjaciół Polski, które przyczyniały się do zbliżenia wybitnych przywódców ruchu liberalnego i demokratycznego w Polsce i Niemczech oraz służyły materialną pomocą polskiemu ruchowi wyzwolenicemu. Przyczyniły się także do spopularyzowania sprawy polskiej w poezji (*Polenlieder*), publicystyce i literaturze naukowej.

Sprawa polska stała się punktem krystalizującym opozycję liberalną w Niemczech. Głoszone przez Polaków hasło „za wolność Waszą i naszą” znalazło wyraz między innymi w utworzeniu „Młodej Europy”. Aresztowanie czołowych osobistości polskiej konspiracji w Poznaniu w 1846 r. i proces Polaków w 1847 r. wzmogły zainteresowanie niemieckiej opinii publicznej sprawą polską; stymulowało to wzrost nastrojów rewolucyjnych w Prusach. W 1848 r. Polacy wzięli udział w niemieckich walkach rewolucyjnych.

W latach 1848/49 ugrupowania liberalne zmieniły swój stosunek do sprawy polskiej. W debacie polskiej w Parlamencie Frankfurckim większość liberałów zarzuciła swoje dotychczasowe propolskie sympatie.

Natomiast stosunkowo nieznaczna grupa demokratyczna w tymże Parlamencie konsekwentnie popierała prawa narodu polskiego do wolnego i niepodległego państwa. Dotyczy to przede wszystkim zwolenników „Nowej Gazety Reńskiej”, redagowanej przez Karola Marksa.

Walkę o wolność i prawa narodu polskiego kontynuował w latach sześćdziesiątych i siedemdziesiątych XIX w. młody niemiecki ruch robotniczy. Jego czołowe osobistości w swych przemówieniach i pismach dawały wyraz oficjalnemu stanowisku Socjaldemokratycznej Partii Niemiec.

Powstanie I Międzynarodówki jest ściśle związane ze sprawą polską. Organizacja ta została założona w 1864 r. w Londynie na zebraniu solidarnościowym, zwołanym dla upamiętnienia polskiego Powstania Styczniowego. Zarówno w zorganizowaniu tego zebrania, jak i w założeniu I Międzynarodówki wybitną rolę odegrał Karol Marks.

12. Uprzemysłowienie

Omawiając uprzemysłowienie w XIX w. należy uwzględnić fakt, że możliwość rozbudowy przemysłu ciężkiego w zagłębiu Ruhry zaistniała dzięki przybyciu niemieckich i polskich robotników ze wschodnich prowincji państwa pruskiego. Dzięki temu do niektórych miast zagłębia Ruhry (np. Bochum, Herne, Gelsenkirchen) przybyły duże grupy ludności polskiej. Ich udział w rozbudowie przemysłu i miast był znaczny.

Z drugiej strony należy uwzględnić rozbudowę przemysłu tekstylnego w Łodzi i okolicy, którą już w pierwszej połowie XIX w. rozpoczynali niemieccy tkacze i mistrzowie sukienniczy, pochodzący z prowincji wschodnich państwa pruskiego i do której przyczynili się po części fabrykanci niemieccy pochodzący z prowincji zachodnich. Dzięki temu polskie miasto przemysłowe Łódź posiadało silną grupę ludności niemieckiej, która odegrała znaczną rolę w rozwoju mieszczaństwa i ruchu robotniczego miasta (SDKPiL).

13. Polityka polska Rzeszy Niemieckiej

Omawiając historię Cesarstwa Niemieckiego trzeba uwzględnić politykę polską Bismarcka i walkę narodowościową przede wszystkim w Wielkopolsce i na Pomorzu Gdańskim. Przy rozpatrywaniu tego problemu należy, wychodząc od „Kulturkampf”, wskazać na różne restrykcyjne pociągnięcia, jak na przykład zaprzestanie nauczania w języku polskim, wydalanie osób nie posiadających poddaństwa pruskiego (tzw. rugi pruskie), polityka kolonizacyjna. Podkreślić przy tym trzeba, że polityka w stosunku do Polaków uległa wprawdzie wahaniom za czasów następców Bismarcka, zmierzała jednak różnymi środkami do osłabienia żywiołu polskiego i wzmocnienia elementu niemieckiego. Polityka ta jednak nie przyniosła powodzenia, albowiem w tym czasie wzrósł odsetek ludności polskiej. W tym kontekście należałoby także omawiać polski ruch narodowy na Górnym Śląsku.

14. I wojna światowa i stosunki polsko-niemieckie

I wojna światowa była pierwszą wielką wojną, w której trzej zaborcy stanęli naprzeciwko siebie jako wrogowie. Tym samym zaistniała dla Polaków szansa odzyskania wolności i odbudowania niepodległego państwa. W polskim ruchu narodowym nie było zgodności co do tego, jaką drogę należałoby obrać, aby cel ten osiągnąć. Podczas gdy Narodowa Demokracja była skłonna w danej sytuacji pójść razem z carską Rosją — sojusznikiem Francji, by doprowadzić do zjednoczenia ziem polskich wszystkich zaborów, to inne grupy i osobistości, w tym również Piłsudski, były zdania, że wolność Polski należy urzeczywistnić w sojuszu z mocarstwami centralnymi, przede wszystkim z Austro-Węgrami, które w związku z układem 1867 r. przyznały Galicji daleko idącą autonomię. Lewica ruchu robotniczego liczyła na rewolucyjne załamanie się wszystkich państw zaborczych.

5 XI 1916 r. cesarze Franciszek Józef i Wilhelm II, pod presją kół wojskowych (w szczególności gen. Ludendorffa) proklamowali uroczystie utworzenie nowego Królestwa Polskiego. Państwa centralne nie zamierzały jednak odstąpić projektowanemu przez nie nowemu państwu polskiemu swoich ziem zamieszkałych przez Polaków. Przeciwnie, wpływowo koła niemieckie żądały ze względów strategicznych przyłączenia do Niemiec pasa granicznego sięgającego od wschodniego krańca Górnego Śląska do wschodniego krańca Prus Wschodnich, skąd zamierzano wysiedlić polskich mieszkańców. Proklamacja z 5 XI 1916 r. miała sugerować, że państwa centralne walcząc z caratem wychodzą naprzeciw dążeniom wolnościowym narodu polskiego. W rzeczywistości akcja ta miała dostarczyć polskiego rekruta, a nowa Polska, o której przyszłych granicach nic nie powiedziano, miała stać się zgodnie z zamierzeniami Niemców częścią planowanego pasa państw satelickich, za pomocą którego chciano odepchnąć Rosję jak najdalej na wschód. Toteż proklamacja w końcu nie znalazła w społeczeństwie polskim oddźwięku i z punktu widzenia jej twórców okazała się przedsięwzięciem chybionym. Traktaty pokojowe zawarte w Brześciu Litewskim (1918) potwierdziły obawy Polaków.

15. Rewolucja Październikowa a Polska

Dopóki Rosja należała do koalicji wojennej ententy, jej sojusznicy zachodni wzbraniali się przez złożeniem wiążącego oświadczenia na temat żądanej przez cały naród polski odbudowy państwa polskiego. Położenie Polaków było zatem zupełnie inne niż Czechów. Czescy politycy emigracyjni od 1915 r. mogli bowiem liczyć na poparcie przez państwa ententy sprawy oderwania krajów korony czeskiej od nieprzyjacielskiego austro-węgierskiego organizmu państwowego, natomiast dopiero

Rewolucja Październikowa i odpadnięcie Rosji z koalicji wojennej aliantów stworzyło przesłanki do uznania przez nich dążeń niepodległościowych Polaków.

Znaczenie Rewolucji Październikowej dla odbudowy państwa polskiego było dwójakie: bolszewicy z Leninem opowiedzieli się zgodnie z zasadami ich polityki narodowościowej za niepodległością Polski. Decyzja ta miała w latach 1917-1918 zrazu znaczenie przede wszystkim psychologiczno-propagandowe, jako że Polska znajdowała się poza zasięgiem władzy bolszewików. Po ogłoszeniu przez Radę Komisarzy Ludowych „Dekretu o pokoju”, a następnie zawarciu zawieszenia broni z Rzeszą Niemiecką, Rosja definitywnie wycofała się z sojuszu z ententą. Tym samym powstały dla ententy przesłanki do uznania i popierania dążeń niepodległościowych Polaków, reprezentowanych na Zachodzie głównie przez przedstawicieli Narodowej Demokracji.

Uwzględnienie w sposób konkretny polskich żądań w 14 punktach Wilsona w styczniu 1918 r., których proklamowanie było m.in. reakcją na Rewolucję Październikową, trzeba tłumaczyć przede wszystkim tą właśnie sytuacją.

Po wybuchu wojny domowej w Rosji żadna ze stron nie mogła uczestniczyć aktywnie w sprawie polskiej. Krótkotrwałym sukcesem była próba bolszewików zdobycia na Litwie i Białorusi (Litewsko-Białoruska Republika Rad) władzy drogą rewolucji. Dopiero w drugiej połowie 1919 r. Ukraina i Białoruś znalazły się w zasięgu władzy radzieckiej. Tak zwane białe rządy i biali dyktatorzy, ciesząc się poparciem ententy, nie byli nigdy na tyle silni, aby móc przywrócić rosyjskie panowanie nad Polską.

Wojna domowa w Rosji, która na terenach na wschód od Bugu stworzyła w okresie toczących się walk przejściowo próżnię w zakresie władzy, miała wielkie znaczenie dla ukształtowania się polskiej granicy wschodniej, przede wszystkim z uwagi na problem przynależności terytoriów ukraińskich.

16. Klęska państw centralnych a stosunki polsko-niemieckie

Militarne zalamanie się państw centralnych oraz skutki rewolucji listopadowej 1918 r. w Niemczech stworzyły dopiero warunki do proklamowania niepodległego państwa polskiego.

Klęska militarna Niemiec i w jej konsekwencji przyjęcie 14 punktów Wilsona związanych z propozycją zawieszenia broni, zmusiła Rzeszę Niemiecką do akceptacji faktu powstania niepodległego państwa polskiego. Jakkolwiek rada delegatów ludowych — rewolucyjny rząd tymczasowy — pogodziła się z tym faktem, to jednak starała się w maksymalnym stopniu zachować jedność Rzeszy i tym samym zredukować do minimum straty terytorialne. Dlatego dla formowania się niepodległego państwa polskiego wielkie znaczenie miało Powstanie Wielkopolskie. Na części terenów, których domagała się Polska stwarzało ono fakty dokonane, zanim jeszcze paryska konferencja pokojowa zajęła się problemem granic.

Podczas gdy w Wielkopolsce rady robotnicze i żołnierskie, opanowane przez Polaków, popierały powstanie i oderwanie się od Rzeszy Niemieckiej, to niemieckie rady robotnicze i żołnierskie na wschodnich terenach przygranicznych stanowiły na ogół pewne oparcie dla rządu Rzeszy.

Polska delegacja na paryskiej konferencji pokojowej domagała się w zasadzie ustanowienia na zachodzie Polski granicy z 1772 r. oraz przyłączenia ze względów etnicznych całego Górnego Śląska i południowej części Prus Wschodnich, które przed pierwszym rozbiorem nie wchodziły w skład państwa polskiego.

W wyniku niemieckiego protestu, przy poparciu rządu brytyjskiego i zastrzeżeniach Stanów Zjednoczonych, paryska konferencja pokojowa postanowiła w po-

ludniowych Prusach Wschodnich, na Powiślu i na Górnym Śląsku przeprowadzić plebiscyty, mające rozstrzygnąć o przyszłej przynależności państwowej tych terenów. Jednocześnie postanowiono — w ramach realizacji 13 punktu Wilsonowskiego programu — przez utworzenie Wolnego Miasta Gdańska zapewnić Polsce nieskrępowany dostęp do Bałtyku. Gdańsk oraz obszar ujścia Wisły został uznany za Wolne Miasto. Wskutek tych regulacji granicznych przestało istnieć połączenie lądowe między Prusami Wschodnimi a pozostałym terytorium państwa niemieckiego; umowa tranzytowa, zawarta w 1920 r. zgodnie z traktatem wersalskim, regulowała sprawę połączeń komunikacyjnych.

Traktat wersalski był w zakresie prawa międzynarodowego podstawą prawną istnienia państwa polskiego. Przywrócił on w przybliżeniu zachodnie granice Polski z 1772 r. Natomiast niemiecka opinia publiczna uznała ubytki terytorialne za niepowetowaną stratę niemieckiego „terytorium narodowego” i obawiała się zagrożenia niemieckiej bazy aprowizacyjnej.

Walka o przyszłość Górnego Śląska zaostrzyła się dodatkowo jeszcze przez to, iż obok napięć narodowościowych wielką rolę odgrywały również interesy gospodarcze (utrzymanie w rękach niemieckich górnośląskiego przemysłu górniczo-hutniczego). W tych rewolucyjnych miesiącach tylko małe i pozbawione wpływu politycznego grupy oraz pojedyncze osoby wykazywały w Niemczech zrozumienie dla postawy i żądań Polaków.

Odrodzonemu państwu polskiemu udało się w krótkim czasie stworzyć z ziem byłych zaborów jednolity system gospodarczy i administracyjny. Problem mniejszości narodowych oraz daleko idące różnicowanie społeczne i napięcia socjalne utrudniały w istotny sposób to zadanie. W ciągu 20 lat osiągnięto postępy na polu gospodarczym, stworzono jednolite ustawodawstwo i sprawnie funkcjonującą administrację oraz rozwinięto żywy ruch kulturalny.

17. Sprawy granic

Górny Śląsk był przed industrializacją terenem rolniczym zasiedlonym głównie przez Polaków. Uprzemysłowienie spowodowało głębokie przeobrażenia stosunków społecznych, demograficznych i etnicznych, które sprzyjały zaostrzeniu sprzeczności narodowościowych. Przed 1914 r. większość ludności chłopskiej mówiła po polsku i — podobnie jak w przypadku robotników — niezależnie od śląskiej świadomości regionalnej wzrastało jej nastawienie propolskie; obszarnicy zaś byli Niemcami. Część ludności polskiej posiadała pruską świadomość państwową, niezależną od jej etnicznej przynależności. Ludność niemiecka koncentrowała się przeważnie w małych i średnich miastach.

Industrializacja sprzyjała odpływowi ludności wiejskiej do miast (*Landflucht*) Górnego Śląska, Kongresówki i innych części kraju. W szybko rozwijających się miastach zagłębia węglowego żyli Polacy z Górnego Śląska i Galicji oraz Niemcy ze Śląska i innych terenów Rzeszy. Narodowy antagonizm między Polakami i Niemcami w Zagłębiu zaostrzały dodatkowo napięcia społeczne. Ludność mówiąca językiem polskim stanowiła główną masę robotniczą, podczas gdy stanowiska kierownicze w przemyśle i administracji zajmowali przeważnie Niemcy. Mimo tych narodowych i społecznych przeciwieństw, istniały między Polakami i Niemcami płaszczyzny zbliżenia. I tak np. robotnicy polscy i niemieccy należeli razem do wolnych związków zawodowych, do partii socjaldemokratycznej i do organizacji kulturalnych ruchu robotniczego; to samo dotyczy, i to w jeszcze większym stopniu, partii Centrum i stowarzyszeń katolickich.

Aczkolwiek kwestia narodowa w niemieckiej socjaldemokracji odgrywała tylko

podrzedną rolę — przeciwnie niż w austriackim ruchu robotniczym — to jednak SPD popierała wydawanie gazet robotniczych w języku polskim, aby pozyskać robotników polskich dla swoich celów.

Polityka germanizacji przyspieszyła również na Górnym Śląsku przebudzenie się i konsolidację polskiego ruchu narodowego. Górny Śląsk wysłał także polskich posłów do *Reichstagu*, między innymi Wojciecha Korfantego, który stał się symboliczną postacią ruchu polskiego na Górnym Śląsku.

Koniec wojny i odbudowanie wolnego, niepodległego państwa polskiego zaostrzyły napięcia narodowe na Górnym Śląsku. Duża część ludności polskiej dążyła do połączenia się z Rzeczpospolitą Polską, zaś ludność niemiecka podkreślała swój związek z Rzeszą. Wielu zwolenników ruchu robotniczego opowiadało się za pozostaniem Górnego Śląska w obrębie państwa niemieckiego. Wraz z przyjęciem traktatu wersalskiego, ustanowieniem międzyalianckiego systemu okupacyjnego na Górnym Śląsku i przygotowaniem plebiscytu, napięcia narodowe zaostrzyły się do ostateczności. Podczas trzech powstań śląskich (1919, 1920, 1921), które były popierane przez państwo polskie i miały stworzyć fakty dokonane, nastąpił pewien rodzaj stanu wojennego, który wywarł długotrwały wpływ na stosunki między obu narodami.

Walki narodowe o Górny Śląsk przyczyniły się niepoślednio do powstania skrajnego nacjonalizmu niemieckiego i do jego mitologizacji.

Plebiscyt w marcu 1921 r. odpowiadał mniej więcej wymienionym wyżej okolicznościom: ludność wiejska głosowała w większości za Polską, podczas gdy w miastach okręgu przemysłowego większość opowiadała się za Niemcami. Należy tu oczywiście uwzględnić fakt, że na wynik plebiscytu wpłynął także przewidziany w traktacie i popierany przez rząd niemiecki udział górnoślązaków zamieszkałych w Rzeszy (ok. 200 000 na 1 185 000 oddanych głosów). W głosowaniu ok. 60% ludności opowiedziało się na rzecz Niemiec i ok. 40% na rzecz Polski. Podział terytorialny, który potem nastąpił, a na który wywarło wpływ również III powstanie śląskie, uwzględniał także dodatkowe czynniki, takie jak: potrzebę łączenia terytoriów o granicach dogodnych z punktu widzenia komunikacyjno-technicznego i życzenia aliantów, by dokonać podziału okręgu przemysłowego między oba państwa. W rezultacie Niemcy pozostali w Polsce, a Polacy w Niemczech. Podział okręgu przemysłowego pociągnął za sobą szereg trudnień dla ludności, które przez 15 lat (1922 - 1937) łagodziła konwencja genewska z 1922 r. obowiązująca na terenach plebiscytowych.

Utworzenie Wolnego Miasta Gdańska było konsekwencją rozbieżności w polityce międzynarodowej. Podczas gdy Francja chciała przyłączyć do Polski Gdańsk i ujście Wisły, Wielka Brytania domagała się rozwiązania kompromisowego w postaci Wolnego Miasta pod kontrolą Ligi Narodów. Rozwiązanie to nie mogło zadowolić ani Polaków, ani Niemców. Dla Polski posiadanie portu nad Bałtykiem i kontrola ujścia Wisły miały znaczenie decydujące, głównie ze względów gospodarczych. Niemcy widzieli w odłączeniu miasta, zamieszkałego w przeważającej mierze przez Niemców, naruszenie zasady samostanowienia narodów. Problem Gdańska i tzw. korytarza polskiego przyczynił się do długotrwałego zatruć atmosfery między Niemcami a Polską.

W plebiscytach na Warmii, Mazurach i Powiślu decydujące znaczenie miał fakt, że znaczna większość ludności wskutek tradycji państwowej i częściowo wyznaniowej (Mazurzy) czuła się związana z państwem pruskim, mimo odrębności etnicznej i językowej. Podczas gdy mocarstwa alianckie sprawujące kontrolę na Górnym Śląsku zajęły stanowisko przychylnie dla Polski, to na terytoriach plebiscytowych War-

mii, Mazur i Powiśla przyjęły raczej postawę przychylną dla Niemiec. Moment przeprowadzenia plebiscytu, który zbiegł się z kontrofensywą radziecką, osłabiającą państwo polskie i zagrażającą mu, wpłynął także na wyniki głosowania (na obu terenach plebiscytowych ponad 90% głosów padło za pozostaniem przy Prusach).

18. Stosunki polsko-niemieckie w okresie Republiki Weimarskiej

Stosunki polsko-niemieckie w okresie Republiki Weimarskiej weszły w stan krytyczny, jeśli idzie o historię wzajemnych stosunków między obu państwami. Odnosi się to nie tylko do stosunków politycznych, ale także gospodarczych („wojna celna”), a w szczególności do stosunków kulturalnych. Z żadnym innym sąsiadem Niemcy nie pozostawały pod każdym względem w tak złych stosunkach, jak z Polską. Ze strony niemieckiej powodów tego stanu rzeczy należy się dopatrywać w tym, że Polska uchodziła za użytkownika korzystającego z traktatu wersalskiego, do rewizji którego właśnie pod kątem postanowień terytorialnych dotyczących Polski dążyły wszystkie partie. Także lewica niemiecka, która tradycyjnie okazywała Polsce sympatię, podzielała to nastawienie. Strona polska traktowała rewizjonizm niemiecki jako groźbę dla istnienia państwa polskiego. Wszystkie siły polityczne w Polsce były co do tego zgodne. Próby polskie z lat 1927.-1928, by tę sprzeczność złagodzić, okazały się bezskuteczne wobec tej zasadniczej rozbieżności. Decydującą rolę odegrał tu także układ sił międzynarodowych. Polska polityka zagraniczna musiała opierać się na sojuszu z Francją, nie doszło bowiem do ustanowienia zdatnego do funkcjonowania systemu bezpieczeństwa w Europie środkowowschodniej. Niemcy, lękające się polityki okrążenia, traktowały sojusz francusko-polski jako potencjalne zagrożenie. Podobnie, za zagrożenie dla siebie uważała strona polska układ w Rapallo (1922). W tych warunkach musiała Polska traktować układy lokarneńskie tym bardziej jako zagrożenie, gdyż upatrywała w nich zachętę dla tendencji rewizjonistycznych w Niemczech. W atmosferze wzajemnej nieufności nie udało się również w zadowalający sposób uregulować obopólnych problemów mniejszościowych.

Po zamachu stanu Piłsudskiego w maju 1926 r. doszło wprawdzie do chwilowego odprężenia w stosunkach polsko-niemieckich, z drugiej strony jednak siły demokratyczne w Niemczech spoglądały z niechęcią na reżim autorytarny w Polsce.

19. Stosunki polsko-niemieckie w latach 1933 - 1939

Niemiecką politykę z lat 1930 - 1932 uważano w Polsce za ostrzeżenie kursu rewizjonistycznego; przy tym rząd polski nie zorientował się w charakterze wyrastającego, w następstwie światowego kryzysu gospodarczego, narodowego socjalizmu i zewnątrz-politycznych konsekwencji przejęcia władzy przez Hitlera.

Polsko-niemiecka deklaracja o niestosowaniu przemocy z 1934 r. nie była „paktem przyjaźni”. Podpisanie tej umowy ułatwiło rządowi narodowo-socjalistycznemu przedstawienie siebie jako europejskiego „rzecznika porządku” i jako „twórcę pokoju”. Polska miała nadzieję, że za pomocą tej deklaracji uda się jej związać ze sobą Rzeszę Niemiecką i w ten sposób nie dopuścić do zbliżenia Niemiec do mocarstw zachodnich, co musiałyby się dokonać kosztem Polski.

Drugi motyw strony polskiej — to zamiar zamknięcia Związkowi Radzieckiemu drogi do Europy, właśnie za pomocą tej deklaracji.

Hitlerowi nie udało się zamienić Polski w państwo satelickie, toteż zdecydował się on w r.1939 na rozwiązanie zbrojne. Gdańsk był dla niego jedynie pretekstem. W tych okolicznościach Polska miała do wyboru albo zrezygnować ze swojej samodzielności, albo stawić opór.

20. Narodowosocjalistyczna polityka okupacyjna i ruch oporu podczas II wojny światowej

Jeśli chodzi o rozpatrywanie II wojny światowej, to narodowosocjalistyczna polityka okupacyjna i jej konsekwencje dla narodu polskiego przedstawione być muszą w wyczerpujący sposób. Szczególnie należałoby uwypuklić, że polityka reżimu hitlerowskiego miała na celu nie tylko likwidację państwa polskiego, lecz również wytepienie inteligencji polskiej i kultury, zniewolenie narodu polskiego i przekształcenie Polski w obszar kolonialny. Należy uwzględnić zarówno ten fakt, jak i walkę polskich sił zbrojnych, która była symbolem ciągłości istnienia państwa polskiego, oraz aktywność polskiego ruchu oporu; w szczególności należałoby uwzględnić Powstanie w Getcie Warszawskim i Powstanie Warszawskie. Z zadowoleniem stwierdzono, iż w polskich podręcznikach wprowadzono różnicowanie między Niemcem a „faszystą hitlerowskim”. Byłoby pożądane, aby niemiecki ruch oporu został w nich szerzej uwzględniony, który — podobnie jak i polski — był członem wielkiego europejskiego ruchu oporu. W celu uzupełnienia zaleceń Nr 19 i 20 zostaną zorganizowane, począwszy od 1977 r., wspólne konferencje i sympozja, na których omówione będą liczne skomplikowane problemy dotyczące stosunków polsko-niemieckich w latach 1933 - 1945.

21. Zmiany terytorialne

Regulacja granicy polsko-niemieckiej po II wojnie światowej winna być ukazana w powiązaniu z innymi zmianami terytorialnymi i granicznymi, jako następstwo wojny. Na konferencjach alianckich w Moskwie, Teheranie i Jaltcie sprawa polskiej granicy zachodniej odgrywała znaczną rolę. Jednak przed Konferencją Poczdamską alianci nie byli w stanie usunąć rozbieżności istniejących między nimi w kwestii zasięgu nowych polskich obszarów zachodnich. Władza państwowa nad tymi obszarami została jednakże przekazana *de facto* Polsce jeszcze przed rozpoczęciem tej Konferencji. Choć w miarę upływu czasu od zakończenia Konferencji Poczdamskiej stanowisko aliantów zaczęło się wyrażać w poglądzie, iż uznanie przez nich władztwa polskiego na tych terenach nie równa się definitywnemu, prawnomiedzynarodowemu uznaniu linii granicznej, to jednak zgodność co do artykułu XIII (transfer ludności niemieckiej) i opracowanie planu przyjęcia ludności niemieckiej przez Sojuszniczą Radę Kontroli w Niemczech w listopadzie 1945 r. oznaczało, iż alianci sami przesadzili, że zarząd polski na dawnych obszarach niemieckich nie stanowi prowizorium, które by można było poddać rewizji.

Obszar państwa polskiego, który w 1939 r. wynosił ok. 389 tys. km², obejmuje, w konsekwencji zmian granicznych, 312 tys. km². Z terytoriów byłej Rzeszy Niemieckiej, z obszaru ok. 470 tys. km² w 1937 r., przeszły do Polski terytoria na wschód od Odry i Nysy o powierzchni ok. 102 tys. km² oraz około 2 tys. km² terytorium byłego Wolnego Miasta Gdańska.

Rząd Niemieckiej Republiki Demokratycznej uznał w Układzie Zgorzeleckim w 1950 r. linię Odra—Nysa, zgodnie z postanowieniami Konferencji Poczdamskiej, jako ostateczną granicę z Polską Rzeczpospolitą Ludową. W okresie zimnej wojny, do połowy lat pięćdziesiątych, zaostrzyły się różnice w interpretacji postanowień poczdamskich. Wraz z postępującym odprężeniem w polityce międzynarodowej narastała gotowość do respektowania zaistniałych w końcu wojny zmian terytorialnych tak ze strony byłych aliantów zachodnich, jak i Republiki Federalnej Niemiec.

22. Przemieszczenia ludności

Zmiany terytorialne dokonane w końcu II wojny światowej wiązały się z szeroko zakrojonymi przemieszczeniami ludności. Zmierzały one do możliwie najwięk-

szego ujednoczenia granic państwowych i etnicznych. W przedsięwzięciu tym doniosłą rolę odegrały historyczne doświadczenia konfliktów narodowościowych, narodowo-socjalistyczna demograficzna polityka przemocy, jak również całokształt polityki okupacyjnej.

Na obszarach byłej Rzeszy, na wschód od Odry i Nysy, przekazanych Polsce na mocy postanowień poczdamskich, mieszkało w 1939 r. ok. 8,5 mln ludności. Mniej więcej połowa tej ludności, większość niemieckiej ludności Gdańska, jak również Niemców mieszkających w Polsce, została albo ewakuowana, albo uciekła, ponosząc przy tym wielkie straty, na obszary niemieckie na zachód od Odry i Nysy, jeszcze przed zakończeniem wojny. Większa część ludności niemieckiej, pozostałej na terytoriach na wschód od Odry i Nysy, została w latach 1945-1947 wydalona bądź też — na podstawie międzyalianckich porozumień transferowych — przymusowo przesiedlona. W następnym czasie miały jeszcze miejsce pojedyncze przypadki przesiedleń i wyjazdy indywidualne w ramach akcji łączenia rodzin, m.in. w latach 1956/1957.

Na obszarach opuszczonych przez ludność niemiecką osiedlano systematycznie ludność polską, która obecnie jest już tam zasiedziła.

W czterech strefach okupacyjnych Niemiec uciekinierzy i przesiedleńcy wrosli w niedługim czasie w miejscowe społeczeństwo. Odegrali oni wielką rolę w rozwoju gospodarczym Niemiec Zachodnich. W Republice Federalnej Niemiec ludność tę objęto mianem „wypędzeni ze stron ojczystych” (*Heimatvertriebene*). Duża jej część zorganizowała się w związkach ziomkowskich. Jednakże próba stworzenia szczególnej siły politycznej przy pomocy własnej partii (*BHE*), skończyła się fiaskiem już w 1957 r. Ilekroć organizacje te, popierane przez dawne rządy federalne, głosiły prawo do stron ojczystych, tylekroć uznawane były w Polsce za ostoję rewizjonizmu.

Rządy federalne i rządy krajowe różnymi drogami popierały materialną i społeczną adaptację uciekinierów i ludności przesiedlonej. W ten sposób uniknięto rozwinięcia się permanentnego niezadowolenia społecznego, a więc powstania ogniska zapalnego, niebezpiecznego także dla polityki zagranicznej. Ludność ta od dłuższego czasu zintegrowana jest politycznie w wielkich partiach i organizacjach społecznych Republiki Federalnej Niemiec.

23. Problemy odbudowy

W następstwie II wojny światowej i upadku reżimu narodowo-socjalistycznego powstał na świecie nowy układ sił politycznych. Stworzyło to również ramy dla stosunków polsko-niemieckich. Po stronie polskiej doszło do odrodzenia własnej państwowości w nowych granicach i powstania państwa jednonarodowego, które wymagało jednak gwarancji międzynarodowych, po stronie niemieckiej zaś nastąpiło faktyczne rozwiązanie Rzeszy Niemieckiej.

Straty i zniszczenia wojenne postawiły obydwa kraje wobec skomplikowanych problemów odbudowy. W Polsce, która w szczególnej mierze ucierpiała wskutek działań wojennych, wyzwolenie, przewaga polityczna partii lewicowych i terytorialne przesunięcia na Zachód, stworzyły historyczne warunki dla rewolucyjnych przemian jej struktury ekonomiczno-społecznej i politycznej. Przez to powstały inne możliwości odbudowy politycznej i gospodarczej niż w czterech strefach okupacyjnych Niemiec. W krajach amerykańskiej, brytyjskiej i francuskiej stref okupacyjnych nawiązano do tradycji demokracji parlamentarnej.

Przyjęte przez aliantów zasady denazyfikacji, demilitaryzacji, demokratyzacji i tylko ograniczonej i powolnej odbudowy gospodarczej Niemiec odpowiadały ich ówczesnym poglądom na temat powojennego porządku w Europie, a także intere-

som polskim. Kiedy jednak trzy zachodnie strefy okupacyjne Niemiec zostały objęte amerykańskim programem odbudowy Europy (Plan Marshalla), przyjęto to zarówno w Polsce, jak i w innych państwach jako odwrót od dotychczasowych alianckich zasad odbudowy politycznej i gospodarczej w Europie. Z przyczyn politycznych i gospodarczych Polska zintensyfikowała swą wielostronną współpracę gospodarczą przede wszystkim z krajami Europy wschodniej. Odmiennym kierunkom rozwoju ekonomicznego towarzyszyło narastanie rozbieżności politycznych i ideologicznych wśród niedawnych sojuszników, co doprowadziło do kontrowersji w interpretacji niektórych postanowień poczdamskich. Wydarzenia te nie mogły pozostać bez wpływu na stosunki polsko-niemieckie.

24. Przewycięzenie przeszłości

Doświadczenia z okresu terroru narodowosocjalistycznego szczególnie mocno obciążały stosunki polsko-niemieckie. Polska jeszcze bardziej niż inne kraje okupowane ucierpiała wskutek polityki przemocy ze strony reżimu Hitlera (por. zalecenie Nr 20). Również i naród niemiecki doświadczył terroru pod panowaniem narodowych socjalistów oraz poznał okrucieństwo wojny.

Pełny rozmiar zbrodni hitlerowskich w Europie, naród niemiecki dokładnie poznał jednak dopiero po zakończeniu wojny. Po osądzeniu przez alianckie trybunały wojskowe głównych winowajców, jak to przewidywały postanowienia poczdamskie, prowadzenie postępowania w sprawie denazyfikacji członków NSDAP i organizacji hitlerowskich alianci przekazali władzom niemieckim. Denazyfikacja została zakończona na początku lat pięćdziesiątych. Dopiero wtedy rozpoczęła się w szerszym zakresie w społeczeństwie Republiki Federalnej Niemiec gruntowna rozprawa duchowa i moralna z narodowym socjalizmem. Sposób, w jaki rozrachunek z hitlerowską przeszłością był często prowadzony, w szczególności niekonsekwencje w postępowaniu denazyfikacyjnym i sądowym ściganiu przestępstw narodowo-socjalistycznych, obciążły w wielorakich aspektach stosunki Republiki Federalnej Niemiec z Polską i innymi krajami.

25. Kontekst międzynarodowy

W wyniku II wojny światowej oraz wskutek odmiennych warunków rozwoju trzech okupacyjnych stref zachodnich i strefy radzieckiej, powstały w 1949 r. dwa państwa niemieckie o różnych systemach społecznych: Republika Federalna Niemiec i Niemiecka Republika Demokratyczna. Istnienie dwóch państw niemieckich oddziaływało tym silniej na stosunki polsko-niemieckie, im bardziej wiązały się one z powstającymi na Zachodzie i Wschodzie systemami gospodarczymi i militarnymi. Podczas gdy systemy społeczno-polityczne Republiki Federalnej Niemiec i Polski były zasadniczo różne, powstanie Niemieckiej Republiki Demokratycznej oznaczało dla Polski istnienie niemieckiego sąsiada, który uznał linię Odry i Nysy jako granicę polsko-niemiecką (6 VII 1950) i który jako socjalistyczny partner w jednolity sposób oceniał sytuację międzynarodową. Stosunki polsko-niemieckie określały odtąd z jednej strony aktywne kontakty z Niemiecką Republiką Demokratyczną, z drugiej strony — zupełny prawie brak stosunków z Republiką Federalną Niemiec. Życiowy interes Polski wymagał ostatecznego uznania granicy na Odrze i Nysie. Polska widziała w tym istotny wkład w umocnienie bezpieczeństwa europejskiego. Republika Federalna Niemiec natomiast za punkt ciężkości swej polityki zagranicznej uznawała integrację z Zachodem i utrzymanie możliwości zjednoczenia w oparciu o założenia polityki w kwestii niemieckiej i polityki wschodniej. Oznaczało to nieuznanie granicy na Odrze i Nysie.

Wynikała stąd niemożność nawiązania stosunków politycznych między obydwoma państwami. Atmosfera pogarszała się wskutek napięć międzynarodowych na początku lat pięćdziesiątych i związanej z nimi decyzji odbudowy sił zbrojnych w Republice Federalnej Niemiec w ramach Paktu Północnoatlantyckiego (przystąpienie do NATO — 1955). Analogicznie doszło do politycznej i militarnej integracji Polski i innych państw socjalistycznych w Układzie Warszawskim. Powodowało to rosnące poczucie zagrożenia.

Z drugiej strony od 1955 r. zaczęły się pojawiać sygnały, świadczące o możliwości zmiany tych konstelacji. Szczególnie doniosłe znaczenie miały w tym względzie oświadczenia Polski o rezygnacji z dniem 1 I 1954 r. z reparacji wojennych oraz oświadczenia z lutego 1955 r. o zakończeniu stanu wojny z Niemcami, jak również nawiązanie we wrześniu 1955 r. stosunków dyplomatycznych między Republiką Federalną Niemiec a Związkiem Radzieckim. Polska dostrzegła nowe perspektywy utrwalenia bezpieczeństwa europejskiego, poprzez uznanie terytorialnego i politycznego status quo w Europie, także w ramach organizacji międzynarodowych i w polepszeniu stosunków międzypaństwowych (na przykład — strefa bezatomowa i propozycja nawiązania stosunków dyplomatycznych z Republiką Federalną Niemiec w 1957 r.). W tychże latach mocarstwa zachodnie wspólnie z Republiką Federalną Niemiec przedkładały parokrotnie propozycje, aby wspierać pokojowymi środkami bezpieczeństwo Europy i tym samym zmniejszyć możliwość konfrontacji.

Jakkolwiek w stosunkach państwowo-dyplomatycznych polityka zbliżenia pozostawała bez rezultatów, sfera pozadyplomatyczna uległa od 1957 r. aktywizacji dzięki kontaktom kulturalnym, gospodarczym i międzyludzkim.

Polska zadeklarowała gotowość podjęcia kroków w dziedzinie łączenia rodzin. Doprowadziło to do przesiedlenia z Polski w następnych latach ponad 450 000 osób. W sumie od 1957 r. wyjechało do Republiki Federalnej Niemiec bądź do Niemieckiej Republiki Demokratycznej ponad 0,5 mln osób. Mimo to normalizacja stosunków między Republiką Federalną Niemiec i Polską Rzeczpospolitą Ludową nie została osiągnięta.

26. Na drodze do normalizacji

Z początkiem lat sześćdziesiątych kontakty gospodarcze i kulturalne uległy poważnej aktywizacji. Od tego czasu wzrosło zainteresowanie w Republice Federalnej Niemiec polską kulturą i politycznymi realiami Polski. W społeczeństwie Republiki Federalnej Niemiec mnożyły się głosy i wypowiedzi różnych grup społecznych domagających się pojednania z Polską. Te rozpoczynające się przemiany w świadomości spotkały się w Polsce z rosnącym życzliwym odzewem.

Wszystko to miało poważne znaczenie dla usuwania historycznie uwarunkowanej nieufności między Polakami a Niemcami i było zapowiedzią zbliżającej się normalizacji wzajemnych stosunków; zaczęto siebie wzajemnie dostrzegać. Po podpisaniu układu handlowego i powołaniu przedstawicielstw handlowych w 1963 r., zaistniała także możliwość intensyfikacji stosunków gospodarczych. W wyniku tego Republika Federalna Niemiec stała się stopniowo największym zachodnim partnerem gospodarczym Polski. Pomimo osiągniętej w ten sposób poprawy stosunków i mimo deklaracji ówczesnych rządów federalnych, mających na celu pokojowe porozumienie (Nota — *Friedensnote* — z 25 III 1966 r., deklaracja rządowa Wielkiej Koalicji z 13 XII 1966 r.), fakt podtrzymywania przez rząd federalny prawno-politycznych zasad w kwestii niemieckiej był oceniany w Polsce jako kontynuowanie polityki rewizjonistycznej. Uznanie granicy na Odrze i Nysie było bowiem dla Polski warunkiem koniecznym w normalizacji stosunków międzypaństwowych.

W ramach ogólnościatowej polityki odprężeniowej, a także na podstawie nowej oceny stosunku opinii publicznej Republiki Federalnej Niemiec wobec Polski, mógł powstały w 1969 r. rząd federalny rozpocząć nową fazę w polityce z krajami socjalistycznymi, w tym także z Polską. Rząd federalny działał przy tym tylko w imieniu Republiki Federalnej Niemiec. Znalazło to najpierw wyraz w Układzie Moskiewskim z dnia 12 VIII 1970 r.

Prowadzone od lutego 1970 r. konstruktywne pertraktacje na podstawie propozycji polskich z maja 1969 r., zakończone zostały w Warszawie Układem zawartym między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec w dniu 7 XII 1970 r. Obie układające się strony zapewniły sobie wzajemnie w tym układzie, że istniejąca linia graniczna, której przebieg określony został w postanowieniach poczdamskich, stanowi zachodnią granicę Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej. Obydwa państwa zapewniły sobie „nienaruszalność swych granic teraz i w przyszłości” oraz „poszanowanie integralności terytorialnej”. Oświadczyły także, że „nie żywią wzajemnie żadnych roszczeń terytorialnych” i że „nie będą takowych wysuwać w przyszłości”.

Podpisany w Warszawie Układ stwarza podstawy do normalizacji stosunków między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec we wszystkich ważniejszych dziedzinach. Obydwa rządy potwierdziły zamiar konstruktywnego kontynuowania tej współpracy w duchu postanowień Konferencji w Helsinkach z dnia 1 VIII 1975 r.

II. GEOGRAFIA

Uwagi wstępne

Punktem wyjścia przy rewizji podręczników szkolnych w zakresie geografii było przekonanie, że nauczanie tego przedmiotu w szkołach ma decydujące znaczenie dla wychowania dorastającego obywatela. Pokazuje ono, że działalność człowieka odbywa się na bazie zasobów naturalnych oraz w uwarunkowaniu czynnikami technicznymi, gospodarczymi i społeczno-politycznymi. Nauczanie geografii przyczynia się do tego, że uczeń zdobywa umiejętność współdziałania w racjonalnym i odpowiedzialnym kształtowaniu środowiska geograficznego. Dorastający obywatel przyswaja sobie wiedzę i wgląd w wielostronne zagadnienia własnego kraju i innych narodów. Sprzyja to tolerancji i postawie szacunku dla innych narodów.

Redukcja godzin nauczania geografii lub ograniczanie go do niewielu problemowo ukierunkowanych tematów prowadzić musi do nie dającego się usprawiedliwić zawężenia obrazu świata i do osłabienia umiejętności politycznego myślenia ucznia.

Historycznie uzasadnione szczególne stosunki polsko-niemieckie wymagają wzajemnego traktowania w nauczaniu szkolnym obu krajów w sposób obiektywny i z pełnym zrozumieniem. Programy nauczania geografii są w obu krajach różne. W nauczaniu geografii w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej — Republika Federalna Niemiec omawiana jest w ramach geografii ogólnej politycznej i ekonomicznej oraz geografii regionalnej. Obecny rozwój programów nauczania geografii w RFN opiera się na innej koncepcji. Polska Rzeczpospolita Ludowa rozpatrywana jest przy tym z jednej strony jako przykład rozwoju politycznego, społecznego i ekonomicznego kraju socjalistycznego, z drugiej strony w sposób idiograficzny i problemowo ukierunkowany.

Specyfika rewizji podręczników w dziedzinie geografii polega na tym, że omawiane są w nich niemal wyłącznie fakty i problemy współczesne. Dotyczą one tylko częściowo stosunków politycznych między Republiką Federalną Niemiec a Polską. Z drugiej strony, różne systemy społeczno-ekonomiczne obu krajów wpływają częściowo na dobór faktów i na oceny zawarte w podręcznikach szkolnych. Wynikające stąd kontrowersyjne postawy były rozpatrywane w sposób otwarty, pełen zaufania i obopólnego szacunku dla różnych punktów widzenia.

W sumie — w problemie rewizji podręczników szkolnych w dziedzinie geografii wystąpiły trzy następujące zadania:

a) Powtarzająca się ocena podręczników szkolnych i opracowanie propozycji w sprawie zmian. Znaczna część pracy dotyczyła błędów rzeczowych, co nie może być istotnym zadaniem rewizji podręczników.

Prezentowanie jednoznacznych faktów ułatwiało koncentrację uwagi na problemie ich doboru i sposobu przedstawienia. Podręcznik i atlas szkolny znajdował się więc od samego początku w centrum pracy.

b) Stworzenie warunków dla opracowania lepszych podręczników przez dostarczenie materiałów oraz informacji, przede wszystkim w postaci sympozjów na temat specyficznych problemów obu krajów (z geograficznego punktu widzenia, np. przemiany struktury rolnictwa w RFN, rola gospodarza wybrzeża na przykładzie Trójmiasta: Gdańsk-Sopot-Gdynia). Sympozja te były przez obie delegacje pozytywnie ocenione¹.

c) Wobec rozwoju programów szkolnych w Polsce i w RFN, należało określić pozycję i te zagadnienia dotyczące drugiego kraju, które powinny być omówione. Przyczyniło się to do intensywnej i twórczej dyskusji na temat zadań, metod i dydaktyki w systemach szkolnych obu krajów. Kontynuacją tej działalności będzie zamierzone przedsięwzięcie badawcze na temat: „Podstawy i wartości kształcące geografii regionalnej — na przykładzie nauczania geografii w Polsce i Republice Federalnej Niemiec”.

Zalecenia

Geografia jest nauką przede wszystkim o współczesności. Podstawą prezentacji obu krajów muszą więc być współczesne realia. Nauczanie geografii powinno przekazywać informacje obiektywne, powinno wzbudzać życzliwe zainteresowanie w duchu pokojowego współżycia narodów i pomagać w usuwaniu dezinformacji, nieporozumień i uprzedzeń. Zaleca się wspieranie procesu normalizacji stosunków między obu państwami przez odpowiednie uwzględnienie problemów obu krajów w podręcznikach i w nauczaniu.

1. Ażeby geografia mogła w systemie szkolnym spełnić swoją rolę kształcącą i wychowawczą, musi być nauczana do najwyższej klasy, w wystarczającym zakresie i musi być dostosowana w metodzie i w doborze problematyki do wieku uczniów.

¹ Por. *Symposium grupy roboczej geografii w ramach VI niemiecko-polskiej Konferencji Podręcznikowej w Brunzwicku/Eschwege*, 22 - 27 X 1974. „Internationales Jahrbuch für Geschichts- und Geographieunterricht”, Band XVI, Braunschweig 1975, ss. 315 - 371. Symposium geograficzne w ramach IX niemiecko-polskiej Konferencji Podręcznikowej w Sopocie 5 - 11 X 1976. „Internationales Jahrbuch für Geschichts- und Geographieunterricht” (w przygotowaniu).

Geografia jako przedmiot nauczania powinna również w nowych programach uczestniczyć w wychowaniu obywatelskim dorastającej młodzieży.

2. Jakkolwiek w obu krajach istnieją różne ustroje społeczno-gospodarcze, konieczne jest prezentowanie osiągnięć obu narodów z wzajemną tolerancją i szacunkiem.

3. Zagadnienia polityczne powinny być przedstawiane w duchu Układu zawartego 7 XII 1970 między Polską Rzeczpospolitą Ludową a Republiką Federalną Niemiec. Jeśli do zrozumienia współczesnego geograficznego stanu rzeczy niezbędne są objaśnienia historyczne, należy je podać zgodnie z treścią zaleceń do rewizji podręczników historii. Fakty historyczne przez naukę różnie interpretowane, powinny być przedstawiane w całości w ich problematyce i z równoważnym uwzględnieniem obydwu punktów widzenia.

4. W doborze faktów podanych w tekście, na mapach oraz w ilustracjach, autorzy powinni być świadomi swojej odpowiedzialności w obliczu wspomnianych celów. Wybór faktów, który zależy od dydaktyczno-metodycznych wymogów oraz od rozmiarów tekstu, którym dysponujemy, winien być w każdym przypadku obiektywny i aktualny. Dobór faktów powinien więc uniemożliwiać tendencyjną i dyskryminacyjną interpretację. Jakkolwiek od samego początku rewizji podręczników w obu krajach wyraźnie widoczna jest tendencja do lepszego i bardziej rzeczowego przekazywania treści, wzywa się ponownie autorów i wydawnictwa do skontrolowania i ewentualnego poprawienia podręczników geografii. Uniknie się w ten sposób błędów rzeczowych, nieuzasadnionych wypowiedzi i ocen, które się ciągle powtarzają w nowych wydaniach. Osiągnięcia obu narodów w dziedzinie zagospodarowania przestrzennego powinny być przedstawiane w sposób właściwy i wyważony.

5. W stosowaniu nazw geograficznych zaleca się przestrzeganie następujących zasad: przy opracowaniu map i tekstów do użytku szkolnego autorzy i wydawcy powinni uwzględniać nazwy miejscowości używane oficjalnie w danym kraju. Ze względów dydaktycznych mogą się okazać potrzebne oznaczenia dwujęzyczne. Inne nazwy geograficzne (rzek, jezior, krain itd.) mogą być również używane w dwóch językach lub tylko w języku ojczystym ucznia. Nazw, które są wynikiem celowej tendencji germanizacyjnej, nie powinno się używać. Problem nazw geograficznych wymaga jeszcze dalszych rozważań, przy czym należy mieć na względzie rozwijające się w tej dziedzinie ustalenia międzynarodowe.

6. Jako niezbędne warunki dla stałego doskonalenia i aktualizacji podręczników szkolnych zaleca się:

a) wzajemne recenzowanie podręczników szkolnych lub ich fragmentów dotyczących drugiego kraju, przed oddaniem ich do druku. Odnosi się to również do wznowień.

b) W celu przekazania uczniom obiektywnej i rzetelnej informacji za pośrednictwem podręczników i innych pomocy dydaktycznych, konieczne jest podawanie tylko takich faktów, które nie budzą zastrzeżeń od strony naukowej. Dlatego odpowiedzialni za to, przede wszystkim autorzy podręczników szkolnych, lektorzy, jak i redaktorzy i recenzenci wydawnictw, powinni szukać dróg zapewniających współpracę autorów z naukowcami w tej dziedzinie.

c) Szczególny nacisk należy położyć na wymianę i udostępnienie materiału informacyjnego (np. aktualnych danych statystycznych, nowego materiału kartograficznego, wyników badań naukowych). Należy zapewnić wzajemną wymianę odpowiednich fotografii, przezroczy, ilustracji, map, planów i szkiców. Kompetentne instytucje naukowe oraz wydawnictwa geograficzne i kartograficzne dołożą starań, ażeby tym inicjatywom zapewnić odpowiednie poparcie i służyć konsultacją.

Odpowiednimi ośrodkami wymienionych kontaktów dla Komisji UNESCO Pol-

skiej Rzeczypospolitej Ludowej i Republiki Federalnej Niemiec mogą być: Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne (WSiP) oraz Państwowe Przedsiębiorstwo Wydawnictw Kartograficznych (PPWK) w Warszawie; Międzynarodowy Instytut Podręczników Szkolnych im. Geорга Eckerta w Brunshwiku.

d) Należy popierać wymianę autorów podręczników i naukowców, ponieważ nauczanie w szkołach i na uniwersytetach — obiektywne i sprzyjające zbliżeniu przyszłych pokoleń — zakłada w geografii znajomość kraju w wyższym stopniu niż w innych dziedzinach wiedzy. Prócz tego dla poprawienia stanu informacji autorów podręczników i ekspertów w sprawach nauczania geografii, należy organizować sympozja i seminaria, a ich wyniki ogłaszać drukiem i udostępniać zainteresowanym fachowcom obu krajów.

7. Przy omawianiu geografii Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej w podręcznikach Republiki Federalnej Niemiec na poziomie „Sekundarstufe I i II” zaleca się uwzględnienie następujących zakresów problemowych i tematów:

a) Migracje ludności i ich przyczyny — mobilność regionalna i społeczna: „Przemiany ludnościowe w Polsce po II wojnie światowej — straty wojenne, migracje, przemiany struktury etnicznej i zawodowej”.

b) Granice w ich politycznym, ekonomicznym i społecznym oddziaływaniu: „Polska w swych nowych granicach — zmiany potencjału jako jedna z przesłanek rozwoju ekonomicznego”.

c) Systemy społeczno-ekonomiczne w ich specyficznych polach działania: „Socjalistyczna industrializacja — jej przestrzenne, historyczne i ekonomiczne aspekty, na przykładzie Polski” (narzędzia, etapy, trendy, decyzje lokalizacyjne).

d) Struktura przestrzenna i planowanie przestrzenne: „Planowanie przestrzenne w krajach socjalistycznych: podstawy i narzędzia likwidacji dysproporcji w przestrzennym zagospodarowaniu Polski”.

e) Miasto socjalistyczne: „Podstawy i narzędzia odbudowy i budowy miast w Polsce — funkcje centrum miasta, elementy typowe planu i wysokości zabudowy, zasięg wzrostu miast, koncepcje i możliwości realizacji planowania miejskiego”.

f) Problemy gospodarki rolnej: „Formy i funkcje sektora socjalistycznego i prywatnego w rolnictwie Polski”.

g) Potencjał surowcowy i gospodarka światowa: „Podział zasobów surowcowych i jego znaczenie dla podziału pracy lub dla kooperacji gospodarczej, na przykładzie Polski: węgiel, miedź, siarka”.

Zaleca się również opracowanie zagadnień i tematów z geografii RFN jako materiału dla podręczników w Polsce.

KOMUNIKAT KOŃCOWY

W dniach od 4 do 7 kwietnia 1976 r. odbyła się w Brunzwicku IX Konferencja Wspólnej Komisji UNESCO do Spraw Rewizji Podręczników Szkolnych w Polsce i w Republice Federalnej Niemiec. Na czele grupy niemieckich ekspertów stał prof. Walter Mertineit, grupie polskiej przewodniczył prof. Władysław Markiewicz.

Konferencję przygotował i przeprowadził Międzynarodowy Instytut Podręczników Szkolnych im. Geoga Eckerta we współpracy z Instytutem Programów Szkolnych Ministerstwa Oświaty i Wychowania w Warszawie.

Tematem IX Konferencji była ostateczna redakcja całości dotychczas wypracowanych zaleceń z zakresu historii i geografii. Postanowiono, iż równobrzmiące ich teksty — polski i niemiecki — zostaną opublikowane i rozpowszechnione w Polskiej Rzeczypospolitej Ludowej i w Republice Federalnej Niemiec.

Obie strony wyrażają przekonanie, iż powołane do tego władze administracji szkolnej dołożą wszelkich starań, aby opracowane w toku wspólnych konferencji zalecenia Komisji zostały możliwie szybko wprowadzone do podręczników i procesu nauczania.

Tym samym został zakończony pierwszy niezwykle owocny, ale zarazem i szczególnie trudny etap pracy wspólnej Komisji do spraw podręczników szkolnych.

Kontynuacja tych prac będzie polegała przede wszystkim na przeprowadzeniu sympozjów specjalistycznych (w odstępach rocznych, na przemian w Polsce i RFN). Podczas tych spotkań omawiane będą wybrane problemy z zakresu geografii i historii, ponadto zaś przewiduje się — jako zadanie długofalowe — kontynuację koniecznych prac w zakresie analizy podręczników szkolnych.

W zakresie historii został ustalony następujący program tych spotkań:

1. W 1977 r. w Polsce — „Ruch oporu w Polsce i w Niemczech”
2. W 1978 r. w RFN — „Stosunki polsko-niemieckie 1830 - 1848”.
3. W 1979 r. w Polsce — „Problem Śląska w stosunkach polsko-niemieckich”.
4. W 1980 r. w RFN — „Polska w dobie Oświecenia: ruch reformatorski i rozbiory”.

Ponadto przewidziano zorganizowanie dodatkowych sympozjów specjalistycznych na takie tematy, jak na przykład: „Historiografia stosunków polsko-niemieckich”, „Historia ruchu robotniczego w latach 1870 - 1914”, czy też spotkania na temat bilansu Układu PRL—RFN z 7 XII 1970 r.

Materiały każdego sympozjum będą publikowane w obu państwach zgodnie z praktyką zastosowaną przy ogłaszaniu materiałów konferencji toruńskiej (IX 1974) poświęconej historii Zakonu Krzyżackiego. Służyć one będą równocześnie naświetlaniu kwestii spornych w historiografii obu państw.

Grupa robocza geografów przedstawi na następnym spotkaniu wspólnej Komisji własne propozycje tematyczne w tym zakresie.

W czasie obrad IX Konferencji wysłuchano i przedyskutowano cztery referaty: na temat metodyczno-dydaktycznych kryteriów podręczników do nauczania historii mówił prof. W. Marienfeld, cele i metody rewizji podręczników w zakresie geografii zreferował prof. W. Wöhlke. Przedmiotem dwóch następnych wystąpień był sposób przedstawiania stosunków polsko-niemieckich oraz Republiki Federalnej Niemiec z Polską w najnowszych podręcznikach szkolnych, używanych w PRL (dr A. Dross) oraz w RFN (dr Z. Kulak), z punktu widzenia dotychczas uzgodnionych zaleceń. Referaty te wywołały ożywioną dyskusję.

Strona polska wyraża gospodarzom niemieckim, a w szczególności organizatorom spotkania w osobach przedstawicieli Międzynarodowego Instytutu Podręczników Szkolnych im. Geoga Eckerta, podziękowanie za niezwykle sprawne przygotowanie i przeprowadzenie IX Konferencji.

Uczestnicy konferencji Komisji Podręcznikowej PRL—RFN

Skład Komisji polskiej: prof. dr Władysław Markiewicz — *przewodniczący*, prof. dr Janusz Tazbir — *wiceprzewodniczący*, prof. dr Marian Wojciechowski — *wiceprzewodniczący*; *członkowie*: prof. Józef Barbag, doc. dr hab. Witold Kusiński, prof. dr Gerard Labuda, prof. dr Marian Orzechowski, prof. dr Stanisław Trawkowski, prof. dr Lech Trzeciakowski, prof. dr Maria Wawrykowa, prof. dr Henryk Zieliński, mgr Włodzimierz Gierłowski (Ministerstwo Spraw Zagranicznych), prof. dr Maksymilian Maciaszek (Ministerstwo Oświaty i Wychowania), dr Andrzej Szczepiński (Ministerstwo Oświaty i Wychowania).

Eksperti Komisji polskiej: prof. dr Marian Biskup, prof. dr Antoni Czubiński, doc. dr hab. Hanna Jędruszczak, doc. dr hab. Krystyna Kersten, prof. dr Józef Kokot († 1975 r.), dr Bogumił Król (Ministerstwo Spraw Zagranicznych), prof. dr Jerzy Krasuski, dr Zbigniew Kulak, dr Zenon Nowak, doc. dr hab. Jan Powierski, dr Janusz Rachocki († 1974 r.), prof. dr Franciszek Ryszka, doc. dr Jerzy Serczyk, doc. dr hab. Janusz Sobczak, prof. dr Jerzy Topolski.

Skład Komisji zachodniemieckiej: prof. dr Georg Eckert — *przewodniczący* († 1974 r.), prof. dr Walter Mertineit — *przewodniczący* (od 1974 r.); *członkowie*: prof. dr Siegfried Bachmann, prof. dr Jörg Hoensch, prof. dr Hans-Adolf Jacobsen, prof. dr Herbert Ludat, dr Enno Meyer, prof. dr Gotthold Rhode, prof. dr Rudolf von Thadden, prof. dr Wilhelm Wöhlke, prof. dr Klaus Zernack.

Przedstawiciele Zespołu Podręczników Szkolnych w Komisji UNESCO RFN: dr Gerhard Fischer, prof. dr Anton J. Gail, Elfriede Hillers, Rosemarie Rümenapf-Sievers, dr Carl August Schröder.

Eksperti: dr Udo Arnold, prof. dr Hartmut Boockmann, prof. dr Karl Dietrich Bracher, prof. dr Martin Broszat, dr Armin Dross, prof. dr Robert Geipel, dr Dietrich Hagen, prof. dr Roland Hahn, prof. dr Kurt Georg Hausmann, prof. dr Manfred Hellmann, prof. dr Andreas Hillgruber, prof. dr Adolf Karger, dr Helmut Kistler, prof. dr Eberhard Kolb, prof. dr Helmut Krausnick, prof. dr Wolfgang Marienfeld, dr Susanne Miller, dr Robert Multhoff, dr Willy Walter Puls, dr Dieter Richter, prof. dr Otto von Simson, prof. dr Walter Sperling, prof. dr Georg Strobel, prof. dr Peter G. Thielen, dr Dieter Wojtecki, dr Heide Wunder.